

Dicționar istoric

CRONICARI TRANSILVĂNENI PÎNĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

CONSTANTIN ȘERBAN

Ca și în cazul altor categorii de izvoare istorice cele narative interne sînt de un real folos cadrelor didactice din învățămîntul de toate gradele cu pregătirea și predarea lecțiilor sau prelegerilor mai ales cînd tema respectivă impune și includerea unor texte semnificative din operele cronicarilor. În acest sens studiile și edițiile de texte privind pe cronicarii din Țara Românească și Moldova s-au dovedit a fi de multă vreme un material foarte prețios la îndemîna celor interesați și chiar a elevilor și studenților care au efectuat din pasiune și studiu individual¹.

Mai puține cuvinte se pot spune relativ la cronicarii din Transilvania și operele lor asupra cărora pînă acum sînt mult prea puține studii și ediții de texte². De aceea răspunzînd unor deziderate exprimate în dese rînduri de cadrele didactice care predau istoria, prezentăm în rîndurile ce urmează numai o parte din acești cronicari — din cele aproape 200 de nume — care au trăit și și-au desfășurat activitatea în Transilvania pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea și în a căror operă se întîlnesc pagini interesante relativ la istoria poporului nostru în evul mediu din cele trei țări românești (Transilvania, Țara Românească și Moldova). Și pentru a avea o imagine cît mai completă asupra vieții și operei lor, pentru fiecare dintre ei au fost incluse, în mod succint, știri cu caracter biografic și bibliografic subliniindu-se caracteristicile principalei lor opere. În privința succesiunii lor ne-am orientat după anul nașterii lor sau după anul elaborării cronicii lor.

În numele viitoare ale publicației de față se vor include și extrase comentate din opera lor în legătură cu anumite teme predate sub formă de lecții sau prelegeri.

¹ Al. Rosetti, *Cronici române, Antologie*, București, 1945, 343 p.; Dan Simonescu, *Cronici și povestiri românești versificate (secolele XVII—XVIII)*, București, 1967, 352 p.; D. Martinescu, *Cronici și cronicari din țările române*, București, 1967, 116 p.; G. G. Ursu, *Memorialistica în opera cronicarilor*, București, 1972, 291 p.

² A. Veress, *Cîntece istorice vechi ungurești despre români*, București, 1925, 40 p.; I. Lupaș, *Cronicari și istorici români din Transilvania*, Craiova, 1941, 551 p.; I. Crăciun, *Cronicile românești ale Transilvaniei și Banatului. Considerații preliminare*, în Anuarul Institutului de istorie Cluj, 1958—1958, p. 125—152; A. Armbruster, *Vorarbeiten zu einer Geschichte des siebenbürgisch-sächsischen Historiographie*, în „Südostdeutsches Archiv“, XIX/XX band, München, 1976/1977, p. 20—52; C. Vekov, *Inceputul literaturii istorice din Transilvania în limba maghiară în secolul al XVI-lea*, în Studii și materiale de istorie medie, IX, 1978, p. 85—115; I. Lupaș, *Din scrisul cronicarilor latini ai Transilvaniei*, în „Studii istorice“, vol. VI, Cluj, 1, 47, p. 17—59 și în *Opere alese*, I, Cluj-Napoca, 1977, p. 85—112.

ANONIM ROMÂN, probabil un preot care a trăit în a doua jumătate a secolului al XV-lea la curtea din Alba Iulia a lui Bartolomeu Dragfi, voevodul Transilvaniei (1495—1499).

Opera sa se intitulează: *Chronicon Dubnicense* (de la Dubnic, oraș în R. S. Cehoslovacia, unde a fost descoperit), *Cronica din Dubnic*, publicată parțial de I. Lupas, „*Chronicon Dubnicense*“ despre Ștefan cel Mare, în Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj, 1928—1930, V, p. 340—353.

În privința conținutului, textul integral se referă la o perioadă mai îndelungată (sec. XI—XV) fiind o operă de compilație după mai multe cronică maghiare (Cronica pictată de la Viena, Cronica lui Simion Kezai, Cronica de la Buda, Cronica lui Ioan de Tîrnavia). Are totuși și o parte originală privind anii 1473—1479 unde se întîlnesc știri valoroase relativ la legăturile politice dintre țările române, la lupta de la Baia (1467), la campania otomanilor în Transilvania din 1474, la bătălia de la Vaslui (1475), de la Cîmpul Pîinii (1479), Cronicarul afirmă despre Ștefan cel Mare că era „un bun părinte al patriei și al poporului său, gata să moară pentru ai săi” iar despre Matei Corvin că era „un strîngător fără milă de biruri”; cuvinte frumoase mai exprimă autorul despre Bartolomeu Dragfi și despre Pavel Chinezul, comite de Timișoara (1478—1494). Textul integral latin, vezi M. Florianus, *Chronicon Dubnicense* în *Historiae Hungaricae Fontes Domestici*, III, 1, Budapesta, 1884, p. 1—207.

NICOLAUS OLAHUS (1493—1568), cronicar român, umanist de valoare europeană, nepot de soră al lui Iancu de Hunedoara. A studiat 7 ani la Școala capitulară din Oradea, un focar al umanismului din Europa răsăriteană. În tinerețe a trăit la curtea lui Ludovic al I-lea, regele Ungariei, unde a ajuns membru al consiliului regal, apoi a ocupat pe rînd mai multe funcții: episcop de Zagreb (1543), de Eger (1548), arhiepiscop de Strigoniu (1553), baron al Imperiului romano-german (155^a), regent al Ungariei (1562). Înzestrat cu o vastă cultură, poliglot renumit, a întreținut relații cu importanți umaniști europeni ca de ex. Erasmus din Rotterdam, Corleius Grapheus Scribonius etc., a călătorit în numeroase țări europene dobîndindu-și un prestigiu literar și științific în rîndul contemporanilor. Apărător al civilizației europene a militat împotriva pericolului otoman inițind o cruciadă în acest scop (1530).

Principala sa operă se intitulează: *Hungaria sive de originibus gentis, regions situ, divisione, habitu atque oportunitatibus* Ungaria sau despre originile neamului, despre așezarea și împărțirea regiunii, despre înfățișarea și înlesnirile ei). Ediție princeps vezi M. Bell, *Adparatus ad historiam Hungariae...* Psoni, 1735, p. 1—41, altă ediție utilizabilă, Nicolaus Olahus, *Hungaria et Atila...* Vindobonae, 1763.

Cronica cuprinde o descriere a Ungariei, Transilvaniei, Moldovei și Banatului cu referiri și la Țara Românească, precum și știri despre viața politică din țările române, luptele pentru tron, legăturile dintre ele, despre originea latină a românilor și a limbii lor. Extrase relative la români vezi la St. Bezdechi, *Nicolaus Olahus, primul umanist de origine română*, Aninoasa Gorj, 1939, p. 58—66.

IERONIM OSTERMAYER (c. 1500—1561), cronicar sas, fost organist în Brașov.

Opera sa se intitulează : *Historia von 1520 Jahr. bis anno 1561* (Istoria de la anul 1520 pînă la 1561) publicată de O. Netoliczka, *Historien von Hieronymus Ostermayer (1520—1561)* în „Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso“, 1903, IV, p. LXXXI—XC, 496—522 ; o continuare a cronicii pentru anii 1562—1570 a făcut un anonim, sub titlul *Fortsetzung der „Historien“ des Hieronymus Ostermayer*, publicată de F. W. Seraphin, *Fortsetzung der Chronik des Hieronymus Ostermayer durch Andreas Hegyesch 1562—1570* în „Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso“, 1909, V, p. 138—140.

În această cronică sînt prezentate în mod cronologic an de an și lună de lună evenimentele din anii 1520—1561 cu știri relativ la orașul Brașov, la Transilvania, la țările române și la alte țări europene. De asemenea se vorbește despre înaintarea otomană în Europa, coalițiile europene contra otomanilor, bătălia de la Mohaci, politica Curții din Viena față de Transilvania și țările române, politica externă a lui Petru Rareș și Moise vodă față de Transilvania, răscoala lui Ivan Neruda, alianța lui Moise vodă cu Ștefan Mailat contra lui Vlad Înecatul, acțiunile lui Aloisio Gritti pentru ocuparea tronului Ungariei și al țărilor române, expediția lui Soliman cel mare în Moldova 1538, luptele dintre Radu Paisie și Laiotă Basarab pentru tron, domnia lui Mircea Ciobanul, înființarea morii de hîrtie de la Brașov, boierii refugiați în Transilvania, pătrunderea luteranismului în Transilvania, campania otomană în Transilvania din 1557, luptele dintre Alexandru Lăpușneanu pentru ocuparea cetăților Ciceiu și Cetatea de Baltă, ocuparea tronului Moldovei de Iacob Despot Eraclidul cu sprijin din Transilvania etc.

GASPAR HELTAI, cronicar maghiar (1510/1520—1574) umanist, a studiat la Viena și Wittenberg, apoi pastor la Cluj, a condus tipografia din Cluj 1550—1574.

Opera sa se intitulează : *Chronica az Magyaroknac doglairól* (Cronica despre faptele ungarilor) tipărită la Cluj în 1575 ; o ediție recentă : Szekely Ersébet *Heltai Gáspár válagotott munkái* (Operele alese ale lui Heltai Gaspar), București, 1957.

Cronica este o prelucrare în stil popular a operei lui A. Bonfinius (*Rerum Hungaricum decades*) despre istoria Transilvaniei împletită cu a Țării Românești și Moldovei. Expunerea care începe cu sec. V și se încheie cu sec. XVI (de la huni pînă la bătălia de la Mohaci) este făcută cronologic pe domnii. Printre altele se vorbește despre originea română a poporului român, viața și activitatea lui Iancu de Hunedoara, a lui Matei Corvin, participarea românilor în bătălia de la Varna, Vlad Dracul și legăturile lui cu Transilvania, lupta de la Baia (1467), Vaslui (1475) și Cîmpul Pîinii (1479), rolul lui Iancu de Hunedoara și al lui Matei Corvin în dezvoltarea culturii din Transilvania, luptele dintre Dănești și Drăculești ; în text sînt introduse și cîntece istorice de factură populară.

ȘTEFAN SZAMOSKOZY, cronicar maghiar (1570—1612), umanist și arheolog, a studiat la Universitatea din Heidelberg și Padova, istoriograf al

lui Stefan Bocskay (1605—1606) și Sigismund Rakoczy (1607—1608), arhivar la Alba Iulia.

Opera sa principală se intitulează: *Historiae Rerum Hungaricarum ab anno 1558 usque ad annum 1568 gestarum libri IV* (Istoria faptelor ungarurilor de la 1558 la 1568) urmată de o alta *Rerum Transylvanarum pentades et hebdomades (1598—1599, et 1603)* (Faptele transilvănenilor). Ediție în limba română, I. Crăciun, *Cronicarul Szamoskozy și însemnările lui privitoare la români 1566—1608*. Cluj, 1928, 214 p.

Cronicile sale conțin știri despre originea lui Mihai Viteazul, domnia lui Petru Cercel, Mihnea Turcitul, Aron vodă, despre coaliția antiotomană a țărilor române din 1594, legăturile politice și diplomatice dintre țările române la sfârșitul secolului al XVI-lea, despre domnia lui Mihai Viteazul, răscoala acestuia din 1594, luptele cu tătarii, cele de la Giurgiu, despre Moldova pe vremea lui Eremia Movilă 1596, politica antiotomană a lui Sigismund Bathory, soliile lui Mihai Viteazul la Istanbul, Praga și Alba Iulia, bătălia de la Șelimbreg 1599, moartea lui Andrei Bathory, principele Transilvaniei, unirea Transilvaniei cu Țara Românească și apoi cu Moldova, luptele de la Mirăslău și Gurăslău, executarea lui Baba Novac, moartea tragică a lui Mihai Viteazul 1601, Transilvania sub stăpânirea lui George Basta, domnia lui Moise Secuicul, lupta de la Brașov a acestuia cu Radu Șerban, domnul Țării Românești etc. Multe din afirmațiile cronicarului relativ la Mihai Viteazul trebuie confruntate cu alte izvoare, fiind pătimeș scrise.

VASILE PROTOPOPUL DIN BRAȘOV, cronicar român (c. 1590—1659), inițial preot, apoi protopop la biserica sf. Nicolae din Scheii Brașovului în anii 1628—1659.

Cronica sa se intitulează: *Spunere precum au fost lucrul la această sfințită biserică din Șcheii Brașovului (1329—1633)*, ediții: Fr. W. Seraphin, *Chronik von pope Vassilie 1392—1633*, în „Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso“, V, Brașov, 1909, p. I—IV, 1—3; St. Meteș, *Cronica popii Vasile din Șcheii Brașovului (cu note și lămuriri)*, în „Drum drept, I, 1913, nr. 3, p. 165—168; N. Sulică, *Cronica protopopului Vasile din Brașov*, Sibiu, 1943, 15 p. și în „Anuarul Institutului de istorie națională“, Cluj, 1943—1944, p. 331—343.

Opera cuprinde însemnările cronologice din anii 1392—1633 relativ la istoria orașului Brașov și la legăturile Brașovului cu unii domni din Țara Românească și Moldova, ca de ex.: Neagoe Basarab, Petru Cercel, Aron vodă, Mihai Viteazul, Radu Șerban.

JOHANNUS OLTARDUS, cronicar sas (1575—1630), din Sibiu, cleric (1602—1630).

Principalele sale opere sînt: a) *Annales Hungarici et Transilvanici* (Cronicile Ungariei și Transilvaniei), pentru anii 1617—1630, ed. Josephus Tausch, Brașov, 1847, vol. I. Cronica face parte dintr-o compilație de cronici intitulată: *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum sive Anales Hungarici et Transilvanici*, alcătuită din cronica lui Simon Massa (preot sas din Brașov, 1536—1605), „Chronicon Transilvaniae 990—1585“, cronica lui Marcus Fuchs (preot sas din Brașov 1557—1619 intitulată „Chronicon sive Annales Rerum Hungarico-Transylvanicarum, 1586—1619 și cronica lui Christianus Lupinus

(preot sas din Sibiu 1563—1612) intitulată „Chronicon sive Annales Rerum Hungaricarum et Transilvanicarum 1597—1612“.

În cele trei cronici care preced cronică lui Johannes Oltardus sînt prezentate cronologic știri din istoria Transilvaniei, Ungariei, a Țării Românești și Moldovei precum și din alte țări europene ca de ex. Germania, Franța, Italia, Anglia, Imperiul otoman, Rusia, Polonia etc. Dintre cele mai însemnate menționăm: pătrunderea catolicismului în Transilvania, apariția orașelor, colonizarea sașilor, năvălirea tătarilor, pătrunderea otomanilor în Europa, războiul dintre Ungaria și Țara Românească din 1330, campaniile țărilor române și ale Ungariei contra otomanilor din sec. XIV—XVII, legăturile dintre țările române, originea românească a lui Iancu de Hunedoara, descoperirea tiparului de Gutemberg, căderea Constantinopolului sub otomani în 1453, bătălia de la Belgrad (1456), arestarea lui Vlad Țepeș Dracula de Matei Corvin, bătălia de la Vaslui (1475), de la Cîmpul Pîinii (1479), ciuma din 1495, uciderea lui Mihnea vodă cel Rău la Sibiu (1510), răscoala lui Gheorghe Doja, bătălia de la Mohaci, campania în Transilvania a lui Petru Rareș, legăturile lui Ștefan Mailat cu domnia Țării Românești, pătrunderea Reformei în Transilvania, proclamarea Transilvaniei ca principat, invazia de lăcuste din țările române în 1541, cutremurul de pămînt în Transilvania din 1542, domnia lui Mircea Ciobanul, politica fiilor lui Petru Rareș față de Transilvania, marele incendiu din Sibiu (1556) și Brașov (1559), răscoala seculilor din 1562, domniile lui Alexandru Lăpușeanu, Ioan vodă cel Viteaz, Petru Șchiopul în Moldova, și a lui Petru Cercel și Mihnea Turcitul în Țara Românească, de asemenea domnia lui Mihai Viteazul în cele trei țări românești, luptele antiotomane de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, politica lui Mihai Viteazul față de Austria, raporturile lui Mihai Viteazul cu George Basta, uciderea lui Mihai Viteazul în 1601. Din 1601 cronologia se face pe ani și pe luni dîndu-se știri despre domniile principilor Transilvaniei și legăturile lor cu Țara Românească și Moldova; mai sînt apoi știri ample despre domnia lui Gabriel Bathory. În cronică alcătuită de Johannes Oltardus se găsesc știri despre frămîntările politice din Țara Românească din 1618 și pe larg domnia lui Gabriel Bethlen. Fragmente din cronică au fost traduse și publicate în „Foaie pentru minte“ 1847, p. 268—342.

O altă cronică a lui Johannes Oltardus este *Album Oltardinus* care cuprinde perioada 1526—1659, din care acesta a scris numai perioada 1591—1629 (partea IV). Partea I aparține lui Andrei Oltardus, străbunicul său, pentru anii 1526—1552, partea II lui Paul Oltardus, bunicul său, pentru anii 1552—1571, partea III lui Martin Oltardus, tatăl său, pentru anii 1576—1591, iar partea V lui Andrei, fiul său, pentru anii 1630—1659. Ediție, E. v. Trauschenfels în „Deutsche Fundgraben zur Geschichte Siebenbürgen, Kronstadt, 1860, vol. III, p. 1—49.

Cronică cuprinde știri cronologice din istoria Transilvaniei și a țărilor vecine Țara Românească și Moldova, Ungaria, de la bătălia de la Mohaci (1526) la domnia lui Acatiu Barcsai (1658) și anume: formarea principatului Transilvaniei, domnia lui Ioan Zapolia, campania lui Petru Rareș în Transilvania, Transilvania pe timpul lui Ștefan Mailat, activitatea lui J. Honterus și Gaspar Heltai, luptele antiotomane ale Transilvaniei la sfîrșitul

sec. XVI, unirea țărilor române sub Mihai Viteazul, stăpînirea lui G. Basta în Transilvania, domniile lui Gabriel Bathory, și ale lui Gheorghe I și II Rakoczy, politica lui Radu Șerban față de Transilvania etc.

JANOS SZALARDI, cronicar maghiar (c. 1617—1666), studii în Transilvania la Alba Iulia și peste hotare; a ocupat pe rînd funcția de arhivar la Arhiva princiară din Alba Iulia (1634), apoi de vice-secretar și secretar (1646) în cancelaria lui Gheorghe I. Rakoczy, principele Transilvaniei, de notar la Oradea (1648—1660) după care a plecat în exil la Debrețin; spre sfîrșitul vieții a ajuns perceptor general pentru strîngerea dărilor (cu reședința la Cluj), din Partium și din comitatele Cojocna, Dăbîca și Solnocul interior (1666).

Principala sa operă este intitulată: *Sivalmas magyar Kronika* (Cronica maghiară de jale), editată de Zsigmînd Kemeny la Pesta în 1853; un studiu bine documentat asupra operei cronicarului publicat de D. Horvath în revista „Szazadok”, 1—6/1923, p. 94—122.

Cronica cuprinde știri din perioada 1526—1662 (de la bătălia de la Mohaci pînă la sfîrșitul domniei lui Janoș Kemeny) din istoria țărilor române și în special din istoria Transilvaniei și Ungariei. Cele mai ample știri sînt din vremea lui Gabriel Bethlen (1613—1629) și a domniilor lui Gheorghe I Rakoczy și Gheorghe II Rakoczy. Autorul subliniază legăturile politice, economice și culturale dintre țările române, dintre Gheorghe I Rakoczy, Matei Basarab și Vasile Lupu, domnii Transilvaniei, Țării Românești și Moldovei, arată cum s-au încheiat tratatele de alianță antiotomană dintre țările române la mijlocul secolului al XVII-lea, se referă la legăturile Transilvaniei cu Imperiul otoman și cu Imperiul habsburgic, la participarea Transilvaniei, la Războiul de 30 de ani, la campania în Polonia din 1657 etc.

JANOȘ KEMENY, cronicar maghiar (1607—1662), cu studii la Alba Iulia, în Franța, Germania și Italia, care în tinerețe a îmbrățișat cariera militară remarcîndu-se pe timpul principelui Gabriel Bethlen (1613—1629). Cu timpul a ajuns comandant de oști, cu rang de general sub Gheorghe I Rakoczy și Gheorghe II Rakoczy. A participat la toate campaniile militare de la mijlocul secolului al XVII-lea ale Transilvaniei, contra otomanilor, tătarilor, contra imperialilor în Războiul de 30 de ani, la înăbușirea răscoalei populare din 1655 din Țara Românească, la războiul din Polonia (1657), cînd a căzut prizonier la tătari și dus în Crimeea, unde a stat 2 ani în captivitate. Eliberat, a revenit în Transilvania și a devenit comandant general pe timpul lui Acațiu Barcsai (1658—1660); ales principe al Transilvaniei în 1661 a luptat să scoată țara de sub dominația otomană cu sprijinul Curții din Viena (1662). A fost totodată și un om politic și diplomat, membru al consiliului princiar al Transilvaniei pe timpul lui Gheorghe I și II Rakoczy, a îndeplinit numeroase solii în Țara Românească și Moldova pentru încheierea unor alianțe politice și matrimoniale, a lăsat o bogată corespondență politică și diplomatică.

Cronica sa se intitulează: *Önéletirása* (Autobiografie) și cuprinde anii 1600—1655, fiind scrisă în timpul captivității din Crimeea. O ediție recentă aparține Evei V. Windisch sub titlul *Kemeny Janos önéletirása és válogatott*

levelci (Autobiografia lui Ioan Kemeny și părți alese din corespondența sa), Budapesta, 1959. O traducere a cronicii vezi la Neagoe Popea, *Memoriile lui Kemeny Janos, traducere și adnotarea pasajelor privitoare la români*, București, 1900.

Opera cuprinde știri din viața sa împletite cu cele relativ la istoria țărilor române și în special la istoria Transilvaniei din punct de vedere diplomatic, politic; începînd cu domnia lui Gabriel Bethlen acestea sînt mai ample; cele relativ la Mihai Viteazul preluate de la alți cronicari sînt mai sîrace. În text cronicarul se referă la viața de la curtea principelui Transilvaniei, la familiile nobiliare, la legăturile politice, militare și diplomatice dintre Transilvania, Țara Românească și Moldova, la soliile sale la Tîrgoviște și Iași, la participarea Transilvaniei în Războiul de 30 de ani, la campaniile militare ale lui Gheorghe I Rakoczy. Cronicarul privește în mod critic politica lui Gheorghe I Rakoczy față de Matei Basarab.

GORG KRAUS, cronicar sas (1607—1679), dintr-o familie de patricieni din Sibiu, a făcut studii elementare la Sibiu și Cluj, fost notar al principelui Gabriel Bethlen în 1626, a urmat studii superioare la Strasburg, Viena și Padova (1626—1628), a călătorit în Italia, Dalmația, Serbia, Austria; notar al orașului Sighișoara (1646—1679).

Opera sa se intitulează: *Siebenburgische Chronik 1608—1665* (Cronica Transilvaniei), Ediție, G. Duzinchievici și E. Reus-Mirza, *Cronica Transilvaniei 1608—1665*, București, 1965.

Conținutul cronicii privește istoria Transilvaniei dar și a Țărilor Românești și Moldovei subliniindu-se strînsele legături multilaterale dintre ele. Totodată sînt arătate legăturile Transilvaniei cu alte țări europene ca de ex. Ungaria, Rusia, Imperiul otoman, Austria. Perioada tratată începe cu domnia lui Gabriel Bathory și se încheie cu începutul domniei lui Mihai Apafi. Dintre cele mai importante știri menționăm: campania lui Gabriel Bathory împotriva orașelor din sudul Transilvaniei, relațiile acestuia cu Radu Șerban, domnul Țării Românești, participarea Transilvaniei la Războiul de 30 de ani, legăturile lui Gheorghe I și II Rakoczy cu Matei Basarab și Vasile Lupu, răscoala populară din Țara Românească și cea din Moldova, căderea lui Vasile Lupu, moartea lui Matei Basarab; cuprinde numeroase portrete literare ale domnilor din țările române din această perioadă. Continuă apoi cu domnia lui Mihail III Radu, răscoala orașului Sighișoara, asediul orașului și cetății Oradea de către otomani, luptele lui Janos Kemeny contra otomanilor, participarea țărilor române în războiul contra Austriei (1663) alături de otomani etc.

LAURENTIU TOPPELTINUS cronicar sas din Mediaș (1640—1670), studii la gimnaziul din Alba-Iulia apoi în străinătate cele superioare; a studiat dreptul la Padova, apoi la Roma. În 1663 se reîntoarce în țară. În 1665 a călătorit în Germania și Franța (pînă în 1668) apoi în slujba magistratului din Brașov pînă la moarte.

Principala sa operă: *Origines et occasus Transilvanicarum* (Originile și decăderea transilvănenilor), Ed. Lyon 1667, apoi Viena 1762 utilizabilă și azi. Cuprinde perioada de la origini pînă la 1662.

Cronica cuprinde pe probleme principalele evenimente din Transilvania de la origini pînă la 1662. În mod deosebit privește obiceiurile popoarelor din această țară, numele țării din antichitate, civilizația dacilor, cucerirea romană a Daciei, migrația popoarelor în Transilvania, colonizarea sașilor și a secuilor în acea țară, despre românii din Transilvania și originea lor latină (cap. VI), despre limba dacilor (VII), a ungurilor (VIII), a românilor (IX), a sașilor (X), fizionomia, îmbrăcămintea dacilor (XI—XII), îmbrăcămintea ungurilor (XIII), a românilor (XIV), obiceiurile funerare, organizarea militară, organizarea juridică a populației din Transilvania. În anexă *Revolutions seu occasus Transilvanorum*. (Revoluțiile și decăderea Transilvaniei), cu știri despre Transilvania din antichitate și din evul mediu, crearea voevodatelor, lupta antiotomană, dusă de Iancu de Hunedoara, Matei Corvin, Vlad Dracul, războiul din 1476, formarea principatului Transilvaniei, domnia lui Ioan Zapolia, politica lui Aloisio Gritti și a lui Petru Rareș în Transilvania, despre Ștefan Mailat, politica Austriei față de Transilvania, domnia lui Mihai Viteazul și relațiile lui cu Transilvania, Transilvania în prima jumătate a sec. XVII (cu domniile lui Gabriel Bethlen, Gheorghe I și II Rakoczy, Ianos Kemeny, relațiile Transilvaniei cu Țara Românească și Moldova la mijlocul sec. XVII. A fost un izvor principal pentru *Letipisețul* lui Miron Costin.

MIKLOS BETHLEN, cronicar maghiar (1642—1716), a studiat în tinerețe în Transilvania la Alba Iulia și Cluj apoi în Germania (Heidelberg în Țările de jos Utrecht și Leida), Anglia și Franța, apoi a îmbrățișat cariera militară și politică. După moartea lui Mihail Teleki a ajuns cancelar al Transilvaniei, a militat pentru independența Transilvaniei în timpul răscoalei curuților de la începutul sec. XV—XVIII, cînd a alcătuit un proiect de emancipare a țării sale ; a murit în exil la Viena.

Principala sa operă se intitulează : *Memoires historiques du comte Bethlen Micloș*, tipărită la Amsterdam în 1736.

Cronica cu caracter autobiografic cuprinde știri din istoria Transilvaniei, Ungariei și a Țării Românești și Moldovei, din anii 1659—1690, din care menționăm : domnia lui Gheorghe II Rakoczy, campania în Polonia, domnia lui Acatiu Barcsai, Ianos Kemeny, Mihai Apafi, relațiile țărilor române cu Imperiul otoman și Curtea din Viena, campaniile tătarilor în țările române, din a doua jumătate a sec. XVII, viața cotidiană la curtea princiară din Alba Iulia, domnia lui Mihail III Radu, domnul Țării Românești, organizarea militară a Transilvaniei, un portret literar al lui Ianos Kemeny, o descriere a orașului Alba Iulia, starea religioasă din Transilvania, activitatea dietei din Transilvania, descrierea comitatului Hunedoara, a cetățiiilor Deva, Sibiu, Timișoara, Caransebeș, Oradea. Mai sînt știri despre poporul român și obiceiurile sale străvechi, despre viața economică din Transilvania, (păstoritul, comerțul), războaiele antiotomane din a doua jumătate a sec. XVII, marile domenii feudale din Transilvania, un portret literar al lui Mihail Teleki, răscoala nobilimii maghiare contra Curții din Viena, politica Franței față de Polonia, activitatea lui Emeric Tokoly, asediul Vienei din 1683, ocuparea Transilvaniei de către austrieci, relațiile lui C. Brâncoveanu cu Mihai Apafi

etc. Mai cuprinde impresiile de călătorie din Austria, Italia, Germania, Franța, Țările de Jos, Polonia.

GHEORGHE BRANCOVICI, cronicar român (1645—1711), frate cu mitropolitul Sava Brancovici, studii umanistice, agent diplomatic al Transilvaniei și al Țării Românești, în bune relații cu Șerban Cantacuzino, domnul Țării Românești, adversar al Curții din Viena.

Principala sa operă este formată din *Cronica* avînd o versiune românească scrisă pînă la 1686 și alta în limba sîrbă pînă la 1690 cu un conținut similar ca prima, dar mai dezvoltat mai ales despre Mihai Viteazul. Ediții. N. Iorga, *Despre cronica lui Gh. Brancovici* în „Revista istorică”, III, 1917, p. 1—6, 9—15, studiu, 26—118 textul; Silviu Dragomir, *Fragmente din cronica sîrbească a lui Gheorghe Brancovici* în „Anuarul Institutului de istorie națională”, Cluj, II, 1923, p. 1—70.

Cronica în versiunea românească și sîrbească cuprinde știri din istoria țărilor române de la formarea poporului român pînă la sfîrșitul sec. XVII, din care menționăm: luptele antiotomane ale lui Mircea cel Bătrîn, Iancu de Hunedoara, Ștefan cel Mare, Petru Rareș. În ceea ce privește sec. XVII, datele sînt mai ample, de ex. expediția lui Gabriel Bathory în Țara Românească, luptele pentru tron în Moldova la începutul sec. XVII, răscoala lui Lupu Mehedințeanu, domnia lui Gavriil Movilă etc.

JOHANN FILSTICH, cronicar sas (1684—1743), a studiat la Brașov, Alba Iuliă (1702—1703), Aiud; studii universitare la Halle, Jena (1706—1712), Leipzig (1719). A studiat: orientalistica, filozofia, științele juridice, teologia, matematica, limbile moderne (engleza, franceza) cunoștea și limba română, rector al gimnaziului din Brașov (1720—1743), unde a predat istoria, filozofia și teologia, a întreținut corespondență cu savanți contemporani din Germania, și cu principele Constantin Mavrocordat din Țara Românească.

Principala sa operă se intitulează: *Tentamen Historiae Vallachicae* (Încercare de istorie românească), Ed. A. Armbruster, *Johann Filstich, Încercare de istorie românească*, București, 1979, ed. bilingvă. Pentru alcătuirea ei cronicarul a tradus mai întîi în l. germană cîteva cronici muntene, ca de ex. Letopiseșul cantacuzinesc (1727), Viața lui Constantin Vodă Brîncoveanu de Radu Greceanu, (în parte) Istoriile domnilor Țării Românești de Radu Popescu (în parte), Cronica papei Vasilie din Șcheii Brașovului.

Cronica sa cuprinde patru părți: I. Starea geografică, unde sînt comentate diferitele denumiri ale Țării Românești, hotarele mai vechi și mai noi, bogățiile naturale, firea și obiceiurile românilor, împărțirea administrativă, veniturile țării; II. starea istorică, unde este prezentată istoria Țării Românești din antichitate pînă la 1707, partea cea mai întinsă fiind cea politică expusă pe domnii; la partea veche se vorbește despre geto-daci, războaiele lor cu romanii, cucerirea Daciei, colonizarea Daciei, originea limbii și poporului român, migrația popoarelor etc.; III, starea politică, unde se arată organizarea politico-administrativă a țării, instituțiile, despre domni, dregători, clasele sociale, fiscalitate, organizarea militară; IV. starea bisericească, unde se arată organizarea bisericii ortodoxe și a altor culte.

RADU TEMPEA, cronicar român (1691—1742), protopop la Braşov între 1735—1742.

Opera sa se intitulează : *Istoria sfintei biserici a Şcheilor Braşovului* cunoscută şi sub numele de *Cronica lui Radu Tempea 1392—1742*, Precedată de cronica protopopului Vasilie ; partea originală numai pentru anii 1634—1742. Ediţie : Sterie Stinghe, *Istoria bisericii Scheilor Braşovului*, Braşov, 1899.

Cronica cuprinde ştiri relativ la ţările române împletite cu istoria oraşului Braşov şi a bisericii din Scheii Braşovului, subliniind aspectele economice, sociale, culturale. Se mai găsesc ştiri despre unirea cu Roma, relaţiile lui C. Brîncoveanu cu Transilvania, stăpînirea austriacă în Transilvania, legăturile culturale dintre ţările române, precum şi elemente de demografie şi climatologie.

BIBLIOGRAFIE

- St. Bezdechi, *Nicolaus Olahus, primul umanist de origină română*, Aninoasa-Gorj, 1939, 120 p.
- I. Crăciun, *Ştiri despre Mihai Viteazul la cronicarul transilvan Francisc Miko, 1595—1601*, în „Anuarul Institutului de istorie naţională”, Cluj, 1943—1944, p. 498—508.
- I. Crăciun, *Biruinţa lui Radu Şerban la Braşov (1611) văzută de un cronicar transilvan*, în vol. Omagiu lui C. Giurescu, Bucureşti, 1944, p. 195—199.
- I. Crăciun, A. Ilieş, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne (sec. XV—XVIII), privind istoria României*, Bucureşti, 1963.
- * * * *Enciclopedia istoriografiei româneşti*, Bucureşti, 1978.
- A. Ilieş, *O veche traducere românească necunoscută a cronicii maghiare a lui Gaspar Heltai*, în „Anuarul Institutului de istorie” Cluj, 1972, p. 429—433.
- I. Lupaş, *Doi umanişti români în sec. XVI*, în *Analele Acad. Române, seria III, mem. sect. ist. T. VIII*, 1928, p. 117—145.
- D. Mioc, *Ştiri de istorie a românilor în Letopiseţul brâncovenesc în „Studii şi materiale de istorie medie”, IX*, 1976, p. 133—142.
- N. Olahus, *Corespondenţa cu umaniştii batavi şi flamanzi*, Bucureşti, 1954, ed. C. Albu.
- P. P. Panaitescu, *O istorie a Ardealului tradusă de Miron Costin*, în „Analele Acad. Române”, Mem. sect. ist., seria III, tom. XVII, mem. 11, p. 227—239.
- I. Seivert *Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften*, Pressburg, 1785, 519 p.
- Liviu Borcea, *Cronica de jale a lui Ioan Szalardi, Studiu critic — rezumatul tezei de doctorat — Cluj-Napoca*, 1979, 24 p.